

Ejne, dejne, denejde, ejne, dejne, denejde!

3. A szép leányoknak három ágú haja,

A szép legénynek vőlegény bokréta.

Ejne, dejne, denejde, ejne, dejne, denejde!

4. Öreg embereknek csutora borocska,

Öreg asszonyoknak porhanyós pogácsa.

Ejne, dejne, denejde, ejne, dejne, denejde!

5. A szép menyecskéknek utcán az ülésük,

A kisgyerekeknek porba heverésük.

Ejne, dejne, denejde, ejne, dejne, denejde!

Az ének végén a háziasszony felhajtja a királyné kendőjét, s a következőket mondja:

– Hadd nézzem a királynétokat, édes-e, vagy savanyú?

A királynénak ekkor nem szabad mosolyognia.

A háziasszony így folytatja:

– Látom, igen édes, tessék az ajándék!

Beleteszi a kosárba az almát, diót, a köcsögbe a pénzt.

A pünkösdőző leányok háromszor magasra emelik a kiskirálynét, s így kiáltanak:

– Ekkora legyen a kendtek kendere!

Tapasztalataim szerint a 8-10 éves kislányok igen szívesen vállalkoznak e szép szokás bemutatására. Az egyszerű tánclépések megtanításával fejlesztjük a gyermekek ritmusérzékét, ízelítőt kapnak a dunántúli táncokból. A szokás betanításakor különösen figyeljünk a ritmikus mozgásra, a dalokkal való összhangra. Célszerű a táncfigurákat előbb körben együtt gyakorolni.

IRODALOM

Magyar Néprajz VII., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. (Jeles napok – ünnepi szokások – *Tátrai Zsuzsanna*)

Magyar Népzene Tára II. Jeles napok, Akadémia Kiadó, Budapest, 1953.

Volly István: Népi Játékok, Budapest, 1938.

KARÁCSONYNÉ MOLNÁR ERIKA

Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság

„...én is magyarul kezdettem mívelgetni...”

A XVIII. században a felvilágosodás eszméinek terjedésével egyre határozottabban merül fel a magyar nyelv közjogi helyzete a császári birodalom magyar nyelvterületein. Erdélyben *Bod Péter* felvetette egy tudós társaság létesítésének gondolatát „a magyar nyelvnek ékesgetésére.” *Bessenyei György* röpirataiban leszögezte: „Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem.” Mégis *II. József* császár 1784-ben azt látta jónak, ha az egész birodalom területén az addigi hivatalos latin nyelv helyett a németet vezetik be. Néhány hónappal később valóságos nyelvi mozgalom bontakozik ki a császári rendelet ellen: írók, hírlapírók, értelmiségiek szállnak síkra az anyanyelv jogáért... A XVIII. század utolsó évtizedének kezdetén megnyílik a lehetőség a nemzeti nyelvű intézmények létesítése és a magyar nyelv terjesztése előtt.

Rövid néhány évig – a *Martinovics*-összeesküvés leleplezéséig – a felvilágosodás számos célkitűzése valósul meg. A birodalomtól távolabbi Erdélyben a jelentősebb eredmények: noha Pest-Budán 1790 októberében létrejött a magyar szintársulat, ezt nem követte – a sürgető röpiratok, tervezetek ellenére sem – a magyar tudós társaság létrejötte. Magyar újságja – hírlapja – is csak Pozsonynak van. Erdélyben elsőnek a magyar nyelvű lap, az Erdélyi Magyar Hírvívő születik meg 1790 tavaszán Nagyszébenben, majd e lap

a guberniummal együtt átköltözik Kolozsvárra. Háromnegyed éves életét a nemzet érdekeivel nem számoló kicsinyes intrika rövidíti meg. Kolozsvár már működő két egyházi nyomdája nem tudta nézni a városba költöző magyar lap kiadására vállalkozó szász nyomda konkurenciáját. Szerencsésebb csillagzat alatt született meg Kolozsváron a magyar színház 1792. december 17-én. Válságok, gáncsoskodások anyagi gondok ellenére a színház talpon maradt, míg a Pest-Budai 1796 tavaszán megszűnt, a kolozsvári színház folyamatosan szolgálta és szolgálja ma is – 200 év után is – a magyar nyelvet, az erdélyi magyar kultúrát.

A változások jegyében összeült erdélyi országgyűlés kebeléből egy bizottságot nevezett ki, hogy az *Aranka György* által beterveztett magyar tudós-nyelvművelő társaság tervezetét megtárgyalja. Aranka György röpiratokban ismertette a tudós társasággal kapcsolatos elgondolásait, s bár a tervek az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság létrehozásáról szóltak, a programponctok messze túllépnek a nyelv művelés szűk praktikus keretein. A konkrétizált, kitzűzött feladatok lényegében az akadémiai törekvések korai megfogalmazását jelentették: a magyar nyelv terjesztése, fejlesztése ürügyén a tudományok, az irodalom fellendítése volt a cél, s a Bessenyei által megfogalmazott gondolatmenetben: Aranka elaborátuma a magyar nyelvű tudományok fejlesztését irányozta elő. Mindenek előtt az anyanyelvű intézmények létrehozása volt a közeli cél: lapok, folyóiratok, tudóstársaságok, színházak – és nem utolsósorban iskolák kerültek Aranka tervezetének homlokterébe. A bizottság pártoló jóváhagyását, a benyújtott törvényjavaslatot az erdélyi országgyűlés 1791. július 20-i ülésén fogadta el... A bizottság azzal a véleménynyel vitte Bécsbe a császár elé, hogy közeli jóvágyahása nem késhet soká. Közben Aranka György széles körben terjesztette röpiratát. Erdélyben és Magyarországon... A röpiratok élénk visszhangot váltottak ki, az Arankához visszaérkező válaszok sokasága a kedvező visszhangról tanuskodik. A magyar nyelvterület minden irányából érkező levelek, a különböző értelmiségi csoportok részéről kinyilvánított érdeklődés Arankát és többi segítőtársát arról győzték meg, hogy a társaságot a tervezet szerint Marosvásárhelyen mielőbb létre kell hozni. A törvényjavaslat válasz nélkül vesztegelt a császári adminisztráció bürokratikus útvesztőiben. De elutasító válasz sem született, így Aranka György – *Bánffy György* gubernátor beleegyezésével – szükségmegoldáshoz folyamodott. Addig is, míg a császári jóváhagyás megérkezik – amint kifejtették – a társaság „Próbátársaság” néven működik – azokért a célokért, amelyek a röpiratokban megtalálhatók. Az első tudományos összejövetelre 1793. december 3-án került sor.

A politikai ég hamar beborult, Magyarországon a *Révai Miklós*-féle tudós társaság tervét nem sikerült tető alá hozni, az erdélyieken az *átmeneti megoldás ötlete* segített. A gubernátor felügyelete alatt működő Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság – a közbejött politikai megrázkódtatások (Martinovicsék pere) ellenére – több mint egy évtizedig működhetett. Nem rajtuk múlt, hogy sok tervüket nem tudták valóra váltani, de amit megvalósítottak – a magyar tudomány értékes, fontos előzménye.

A magyar oktatás történetének fontos mérföldköve a társaság tevékenysége, amely minden korábbi kísérletnél határozottabban szögezte le a zanyanyelvű oktatás fontosságát, a tudományok magyar nyelven történő művelésének szükségességét. A kétszáz évvel ezelőtt vívott harcok tanulságaiból ma is lehet okulni. A társaság a magyar nyelv fontosságát, a nyelvkönyvek hasznosságát, a nyelv pallérozását, terjesztését az iskolákban és az iskolákon kívül is. A különböző erdélyi iskolákban működő oktatókat elsősorban az anyanyelv kérdései foglalkoztatták. A magyar pedagógia történetének szempontjából sem érdektelen megvizsgálni, hogy a röpiratot kézbe vevő tanárok miként reagáltak Aranka úttörő kezdeményezéseire.

Az alábbiakban két válaszlevelet közlünk.

Az egyiket az a *Benke Mihály* (1755- 1817) írta, akit úgy is számon tart a krónika, mint az Erdélybe érkező Kazinczy felköszöntőjét (1816). A híres nagyenyedi kollégium tanári kara nevében ő köszöntötte az író. Benke 1791-től három évtizeden keresztül a bölcsélet tanára volt a híres református kollégiumban. Szinnyei Józser szerint latin nyelven tanított, de íme, ez a levél a bizonyíték, hogy éppen a kapott ösztöndzésre leírhatta, hogy „hivatalos tárgyait” – azaz az általa tanított tantárgyakat „*én is magyarul kezdettem művelgetni...*” s bírálat céljából a nagyenyedi kollégiumba küldött magyar grammatikákról pedig a bírálat elkészítéséig jelezni óhajtott, hogy hasonló munkákra milyen nagy szükség van.

A második levél szerzőjéről kevesebbet tudunk. 1787-ig Nagybún volt református pap, majd 1796-ig a székelyudvarhelyi református kollégiumban tanított. Ott érte utol az Er-

déli Magyar Nyelvmívelő Társaság megalakulásának (1793) híre, ami nagy öröm volt számára, minthogy már két évvel korábban, 1791-ben az iskolájából ő válaszolt Aranka röpiratára. A tudományok magyar nyelven való művelésének igencsak öröndene, mert mint írta – „*én azt tartom, hogy Nyelvünk tökéletesítésére ennél egy hathatosabb utat gondolni nem lehet...*” – sajnálatos tanári tapasztalata az, hogy a diákok egymás között a tudományokról szólva a latinra fordítják a szót. A levélírás ideje akár történelmi fordulat kezdete is lehet: „*En magam ebbe az oskolai esztendőbe a Physicat Magyarul kezdtem tanítani...*” A váltás természetesen nem könnyű, de nem lehetetlen. Gondok szép számmal akadnak, hiszen sok esetben hiányzik a magyar terminus technicus, de az első tapasztalatok biztatók Székelyudvarhelyen is: „*... nem tsak a régibb, hanem az ujjab Deákjaim is reménységem felett, szép előmeneteleket mutattak ebben a nemes tudományban...*”

Mindkét levél 1791-ben íródott: a kimozdulásról tudósítanak; arról, hogy Aranka és társainak kezdményezését vállalják a patinás erdélyi iskolákban, ahol már igény van a tudományok magyar nyelvű tanítására, művelésére.

A leveleket az eredeti – egymástól eltérő – egyéni helyesírásban közöljük, egyedül az érthetőség kedvéért a Méltóságos szó rövidített változatát oldottuk fel. A „helyesírás”, az orgotográfia még távol volt az egységülés későbbi normáitól, egyénekre szabott, ez által is jelzi a kort, amelyben ezek a levelek megszülettek, s amely magán viselte a felviágosodás termékeny hatását az erdélyi tájakon is.

E levelek közlésével az 1793. december 3-án alakult Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságra emlékezünk.

Benke Mihály levele Aranka Györgyhöz

Méltóságos Ur

Méltóztatott igen drága Uram!

Két rendben hozzám küldeni méltóztatott Levélét a Méltóságos Urnak nagy tisztelettel vettem, és tartozó válaszómban nem álhatom meg, hogy leg elől is mindjárt ki ne jelentsem azon való örömmöt, hogy a Méltóságos Urnak avagy tsak ennyireis esmérettségére juthattam. Mely tökéletes lenne pedig gerjedett örömem ha én a Méltóságos Ur erántam vett jó ítéletének és reménységének voltaképpen meg felelhetnék! Tudva vagyon már jo darab időtől fogva előttem a Méltóságos Urnak édes Anyai nyelvnek gyarapítására törekedő igyekezete, és a végre meg mutatott igen ditséretes munkás szorgalmatossága, és ebéli igyekezetét a Méltóságos Urnak a Szentséges Egék áldják meg azt kívánom. Kezemben vagyon az e végre készített, két rendbéli rajzolat, vagy intézetis, és ennekis tiszta Szivből kívánok tökéletesedést. Tsak hogy meg ne halna Nagyaink fel gerjedett buzgoságok, és meg ne gyengülhének ezt ezközölhető tudosaink nervussaikot. Én a mi engemet illet, részemről az akaratot, az igyekezetet és a képességet jó szível ajánlom, de tehetségét igen keveset ígérhetek. Tsak ugyan ezen Szent épületre, ha selymet és aranyat nemis leg alább sovány gyapjot a lehetőségig adakozom, mihelyt hivatalom tárgyaiban, melyeket én is magyarul kezdtem mivelgetni, egy kis utat törhetek magamnak. A Két Magyar Grammatikát vettük, és azoknak olvasásokhoz közönségesen professorukul hozzá fogtunk, de előreis jelentem, hogy ezeknek megnézegetése sokatska időbe fog kerülni, mint hogy az obligentzionk bé állott, és kevés időt szakaszt-hatunk azoknak olvasásokra. Erössen fognánk örövendeni ha valamelyik olyan lenne hogy méltán közre lehetne botsátani, mert erre nagy szükségünk volna. Mi ugyan igyekezőnk mind az itt lévőeknek, mind pedig a Kolosváron maradtaknak annak idejében, egyenes meg ítélésében, tsak ugyan felette szükséges hogy más értelmes férfiak rostájábanis meg forduljanak és azért mihelyt mi ezekkel készen leszünk, leg ottan a Méltóságos Urnak bátorukodunk által küldnei.

Nagy Köszönettel tartozom tovább a Méltóságos Urnak mind a Schakespear (!) Munkáinak által küldésiért, mind pedig különösön a Budai Basáért, melyet mind a kiadás tsinossága, mind főképpen a fordító nevének látása ugyannyira ajánlott, hogy alig várom a Könyv kötötül való vissza érkezését. Secretarius Kováts Urat, az én kedves Barátomnak Baráttját bátorukodom a Méltóságos Ur által igen nagy szíveséggel köszönteni. Magamot pedig továbbrais a Méltóságos Urnak szerezetében alázatosan ajánlván vagyok

nagy tisztelettel

A Méltóságos Urnak

alázatos tisztelő Szolgája

Benke Mihály

Enyed 4^{dik} 7^{br.} [szeptember] 1791.

Bodola Sámuel levele Aranka Györgyhöz

Méltóságos Ur!

Jo Méltóságos Patronus Uram.

A Gymnasiumunk Könyvei Számát, méltoztatott a Méltóságos Ur szaporítani, a fiui szeretetnek jeles példáját, érzékeny játékoknak elő ado Munkájával, a mellyet én alázatos köszönettel, és nagy háladátsággal vettem, a Magyar Nyelv mivélésére tartozo elmélkedésekkel együtt: valójában dít-séretes, és igen hasznos Tárgyot tett maga eleibe a Méltóságos Ur, arra fordítván egész igyekezetét, hogy Nemzeti Nyelvünk, már valaha, eddig valo gyászszát le vetkezzé; és ékesebb formában tűn-dőköljék, a más ki pallérozott Nemzetek Nyelvei között: én egész örömmel láttam és olvastam volt annakelőtteis, a Méltóságos Ur ide tartozo elmélkedéseit, s minthogy nekem parantsolni méltoztatott, azokra közönségesen a következendő meg jegyzésetskémet bátorokodom a Méltóságos Ur eleibe ter-jeszteni: említi a Méltóságos Ur többek között azt is, hogy a fővebb oskolákba a Tudományokat jo volna Magyarul tanítani, én azt tartom, hogy Nyelvünk tökéletesítésére ennél egy hathatóssabb utat gondolni nem lehet, mert ez által nem tsak a Tanitok készülnének el a tudományokra tartozo dolgoknak tisztán valo elé adására, hanem egyszersmind tanítványokat is el készítenék. Sok tapasztalásból láttam, és veszem észre mind e máj napig is, hogy a Kolegyomokban tanulo ifjak, az egymás között lévő barátt-ságos társalkodásokban valamely tudományról, a mellyet hallanak, vagy olvasnak, Magyarul beszélleni kezdenek, de beszédjeket tsak hamar Deákra kénteleintetnek fordítani, mert ugy tanulták; ha Magyarul hallották vagy olvasták volna, kétség kívül meg nem akadnának együtt való beszélgetésekbe. Igaz dolog az, hogy a Magyar Nyelvnek mostani állapotjában a Tanitoknak sokkal könnyebb Deákul mint Magyarul tanítani; de azért hogy nehezetske, nem lehetetlen mostanis én magam ebben az oskolai esztendőben a Physicat Magyarul kezdettem tanítani, és mind ugy is vittem, s bizonyossá tehetem a Méltóságos Urat arról hogy nem tsak a régibb, hanem az Ujabb Deákjaim is remény felett, szép előme-neteleket mutatták ebben a Nemes tudományban: Megkell ugyan azt vallanom hogy mivel itten sok Mathematicumok fordulnak elé, ezeket többére szántsándékkal Deákul adtam elé, nem azért hogy Magyarul mind éppen lehetetlen lett volna kitenni, hanem azért hogy mivel az ilyen szoknak Magyarul valo ki tételek nintsen még meg állítva, tartottam attol hogy én egyképpen, más pedig másképpen teszi ki. Ebből már azt hozom ki, hogy minekelőtte a tanulás modja, közönségesen a Hazánkba Magyar foly-lyamattját el kezdhetné, szükség volna a Magyar Nyelvet mivélő Társaságnak a Philosophiában, a Mathézisben elé forduló különösebb szókat, ugyki tenni, hogy azzal annakutána mindenek élhetné-nek, mert e máj időben a Teologia, a Philosophiával igen szorosan lévén egybe kötve, mind addig, a mig a Philosophia Magyar lára nem kap, hogy a Teológiát ezen a Nyelven s móddal lehessen tanítani nem képzelhetem. Példát láthatunk ennek megbizonyíttására más nemzeteknek már ki pallérozott Nyel-veken. Nézzé meg akárki, hogy sokat ne említsék Volfnak Német nyelven ki jött Erköltsi (Moralis) Philosophiáját. Ennek a végén maga tsinált némely német szokot, és oda fel jegyezte, utána tévén Deákul is hogy inkább megértse. Tudnék erre frantzia régibb Auctorokbolis sok példát említeni, hahosz-szasson akamám a Méltóságos Urat terhelni, a mellyek mind azt tanítják, mikor az ilylyen Auctorok irtanak az ők nyelvek mégakkor nagy homály alatt volt, és az ilylyeneknek szorgalmatossága által már tsaknem egész Európában közönségessé lett, de ugy hogy elsőben a Philosophisukoknak magok Nyel-veken valo ki tételében foglalatokodtanak. Én ennek, nálamnál sokkal jobban léjendő meggondolását alázatosan ajánlom a Méltóságos Uram.

Továbbá a mély Regulákat ki adott a Méltóságos, azok valósággal mind a Magyar Nyelv gyarapítá-sára céloznak, probát tettem én is ezek szerént és a mint a 16^{dik} levelén a 3^{dik} szám alatt vagyon, azon a modon láttam mely sok jo szokot lehessen tsinálni; de minthogy mindenek felett költség lenne ennek a kívánt célnak el érésére, attol lehet tartani mindennekfelett, hogy ebben a részben fogyatkozás léssen, mert mindeddig ígéreten vagyon, a még igen kevés; azért úgy tettik énnékem hogy jó volna ha a Méltóságos Ur, bizonyos Személyekre bizná holmi Szép Munkáknak fordíttását, és ha különös fő Méltóságok találkoznának a kik kinyomtatnák, még addig a mig a Társaság fel állana, ugytartom nem ártana, mert ha szabad ki mondanom a mit gondolok, hogy olyan fundus állíttassék fel, a millyen kellene, azt nehezen képzelem. Tehetném még ide holmíról való vélekedésem, de talám eddig is céloanom tull mentem, ha valamit a Méltóságos Ur kedve szerént találtam, azon igen örvendek, ha pedig megbán-tottam, azért alázatosan engedelmet instálok; örvendeném erőssen ha Vásárhelyhez közelebb lé-vén, személyesen udvarolhatnék a Méltóságos Uram, mert igy minden gondolataimot világosab-ban ki adhatnám. Még pediglen Magamot továbbrais a Méltóságos Ur Gratiájába alázatosan ajánlott, állandoul maradtam a Méltóságos Ur alázatos tisztelői Szolgája

Bodolai Sámuel Prof. -

Sz[ékely]Udvarhely 20^a X^{br} [december] 1791.

IRODALOM

Aranka György erdélyi társaságai. Válogatta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta *Enyedi Sándor*. Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1988. 284 p.

ENYEDI SÁNDOR